

MEDİAD

Medya ve Din Araştırmaları Dergisi | Journal of Media and Religion Studies

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ | BOOK REVIEW

Haziran 2019, 2(1), 159-161

Geliş: 09.05.2019 | Kabul: 30.05.2019 | Yayın: 28.06.2019

Sanal Din

Değerlendiren: Hasan Hüseyin Candemir*

Kitabın Künyesi: Haberli, M. (2014). *Sanal din tarihsel, kuramsal ve pratik boyutlarıyla internet ve din*. İstanbul: Açılım Kitap, 190 sayfa, ISBN: 978-9944-105-55-2

Tarih boyunca ortaya çıkan teknolojik gelişmeler insan hayatını etkilemiş, toplumsal alanı değişikliğe uğratmıştır. Günümüzde hem kendisi hem de kullanıcılarını bir meta haline getirebilen internet de bu teknolojik gelişmelerden biridir. İlk olarak 1960'lı yılların sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nce DARPA'da (Defence Advanced Research Project Agency - Savunma İleri Düzey Araştırma Projeleri Kurumu) tarafından farklı yerlerdeki bilgisayar sistemlerini birbirine bağlamak amacıyla kurulmuş bir bilgisayar ağı olan internet, daha sonra sivil kurumlar tarafından kullanılmaya başlanmış ve günümüzde ise bir kitle iletişim aracı olmanın ötesinde günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Bu durum birçok sosyal bilimci akademisyenin internete derinlemesine araştırılması gereken bir mecra gözüyle bakmasına sebebiyet vermiştir. Bu sebeple pek çok toplumsal olay ve olgu internetle ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Buna bağlı olarak toplumsal hayatın önemli bir parçası olan din olgusunun internetle olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan Mehmet Haberli *Sanal Din* adlı kitabında, "Tarihsel, Kuramsal ve Pratik boyutlarıyla İnternet ve Din" ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2014 yılında yayımlanan ve aynı zamanda müellifin doktora tezi olma özelliğini taşıyan araştırma, internetin dinler ile etkileşimini ele alırken, dinlerin internet ortamındaki serüvenini tarihsel, kuramsal ve pratik boyutlarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dört ana bölümden oluşan araştırmada birinci bölümde internet ve din başlığı altında, bu ikilinin tanışma serüveni anlatılmıştır. İkinci bölümde sanal dini cemaatler, üçüncü bölümde sanal ritüeller ele alınırken dördüncü ve son bölümde ise dini içerikli web siteleri üzerine bir içerik analizi yer almaktadır. Çalışma genel olarak içerik tarama ve veri analizi üzerinden yürütülmüştür.

Günümüzde internet bir kitle iletişim aracı olmanın yanı sıra dinler ve dini yayıncılık açısından da oldukça önemli bir yer edinmiştir. İnternetin hızlı bir ağa sahip olması ve interaktif bir özellik taşıması, dinlere geleneksel iletişim araçlarından çok daha fazla alan açmıştır. Böylelikle cemaatler ve dini yapılar kendi inanç sistemlerini ve dini ritüellerini başkalarına tanıtmaya açısından önemli bir güç elde etmiştir. Ancak internet bir tanıtma ya da temsil aracı olmasının yanı sıra, dinin bizzat kendisine dair dönüşümlerin de muharrik kuvveti haline gelmiştir. Binlerce yıllık tarihe sahip olan dinlerin yeni sanal ritüellerinin ortaya çıkması bu değişimlerden sadece biri olarak gösterilebilir.

Dinlerin internet ortamıyla tanışması, internetin bazı üniversiteler tarafından kullanılarak sivilleşmesinin hemen ardından gerçekleşmiştir. Web sitelerince kullanıcılara sunulan sohbet odaları, forumlar ve kategorik dizinler dinin internet ortamına

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
e-mail: hashuscan@gmail.com | orcid.org/0000-0002-6639-2129

taşınmasının ilk nüvelerini oluşturmuştur. Web ortamında ortaya çıkan dini temalı ilk siteler öncelikli olarak ziyaretçilerini bilgilendirmeyi amaç edinmiştir. Din, tarih, ahlak gibi konular hakkında bilgi içeren bu siteler dünyanın dört bir yanından insanların web üzerinden fikir alışverişinde bulunmalarına imkân sağlamıştır. Bu sayfalarda kullanıcılar kendi dini düşünce görüş ve pratiklerinden hareketle sohbetler kurmuş ve karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır. Bu etkileşim kanıt ve denetim gibi sınırlamalara tâbî tutulmadığından kullanıcılar tarafından cazibeli hale gelmiş ve tabiri caizse dalga dalga yayılmıştır. Bu etkileşim ve paylaşımlar sadece amatör ve bireysel fikirlerden ibaret kalmamış, ilerleyen dönemlerde dinlerin ileri gelenleri tarafından belirlenen gruplar ve yöneticiler ile kurumsal olarak işletilmeye başlanılmıştır. Bu kurumsal hesaplar dinlerin yapısal özelliklerini sitelerinde isteyerek veya istemeyerek barındırmışlardır. Örnek vermek gerekirse katı kurallara sahip olan bir dinin internet sitesi bu katılığı hissettirecek derecede tasarlanmıştır. Mehmet Haberli'nin de örneklem olarak kullandığı vatican.com, chabad.org ve islamicity.com web ortamında kurumsallaşmış ve her biri on yılı aşkın bir geçmişe sahip olan önemli sitelerdendir. Sitelerin kurumsallık ve devamlılıkları Haberli'nin bu siteleri örneklem olarak seçmesindeki nedenleri arasındadır. Her gün milyonlarca kişi bu siteleri ziyaret edip burada dinler hakkında bilgi edinip birtakım dini ritüellere katılmaktadır. Genel olarak herhangi bir kısıtlama ve seçiciliği olmadığından, siteler ziyaretçilerin dikkatini çekmeyi başarmaktadır. Örnek vermek gerekirse gayrimüslimlerin girmesinin yasak olduğu haram topraklar diye nitelendirilen Mescid-i Haram'ı din, dil, ırk fark etmeksizin herhangi bir ziyaretçi, site üzerinden sanal olarak görme imkanı bulmaktadır. Bu aynı zamanda dini kuralların internet ortamlarında görece etkisini kaybettiğinin de göstergesidir.

Dini içerikli web sitelerinin amacı sadece kullanıcılar arasında iletişim sağlayıp fikir alışverişinde bulunmalarını sağlamak değildir. Bu web siteleri aynı zamanda ortak fikirleri benimseyen ancak ökümenik yapıya sahip farklı grupları bir araya getirmeyi de sağlamıştır. Mehmet Haberli'nin "sanal cemaat" olarak nitelendirdiği bu web siteleri aracılığıyla oluşturulan topluluklar, fiziksel olarak bir araya gelemeyen veya gelmesinin sakıncalı yanları olabilecek kişi ve grupların internet ortamında ortak bir zeminde birleşip örgütlenmesiyle teşekkül etmektedir. 1990'lı yıllardan bu yana bu tür örgütlenmelerin internet ortamında faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Dini içerikli web sitelerinin ilk örneklerinden ecunet.org özellikle farklı Hristiyan gruplarını bir araya getirmeye çalışan bir işleve sahiptir. Üyeleri arasında iletişim sağlayan bir e-mail servisine sahip bu site aynı zamanda ilk Hristiyan sanal cemaati olma özelliğine de sahiptir (s. 46). Sanal dini cemaatler sadece aynı dine mensup kişilerden oluşmamaktadır aynı zamanda farklı dinlere mensup kişilerce de bu cemaatler oluşturulmaktadır. Kendisini çoklu inanç e-topluluğu olarak tanımlayan beliefnet.com bu cemaatlere örnek gösterilebilir. Sonuç olarak iletişim ve bilgi edinme amaçlı olarak ortaya çıkan internetin, ilk dönemden bu yana çok farklı sosyal amaçlarla kullanıldığı, fiziksel mevcudiyetin zorunlu olmadığı sosyal bir iletişim alanı sunduğu görülmektedir.

Yazarın internet ve din ilişkisi bağlamında özel bir bölüm ayırdığı dikkat çekici bir başka konu da sanal ritüellerdir. Tanımı bakımından üzerinde tam bir uzlaşmada bulunulmasa da en genel ifadeyle ritüel; "bireylerin kutsalla iletişim kurma amacına yönelik, bilinçli ve gönüllü bir şekilde bedenlen tekrar ettikleri sembolik davranışlar" olarak adlandırılabilir. Bu türden davranışların internet ortamında icra edilebilecek şekilde dizayn edilmesine de sanal ritüeller denir (s. 102). Bu çerçevede yazar günlük hayatta uygulanagelen ritüellerin sanal ortama taşınmasının avantaj ve dezavantajlarına değinmiştir. Buna göre bir kilisede icra edilen ritüelin zaman ve mekân unsurları hemen hemen aynı şekilde sanal ortama aktarılabilirken diğer taraftan dini tecrübenin birey üzerinde ortaya çıkardığı hissi durumu azalttığı görül-

mektedir (s. 107). Ancak bu azalan hissî boyut sanal ritüellerin yaygınlaşmasına engel değildir. Farklı şekillerde icra edilmelerine rağmen neredeyse bütün dinlerde bulunan ve sanal ortamda oldukça yaygın şekilde karşımıza çıkan ritüeller bulunmaktadır. Dua isteme bunların başında gelen ritüeller arasındadır. Hemen her semavi dini temsil eden sitelerde dua isteme ve dua etme uygulamaları dizinlerde yerini alırken, sırf dua iletme işini üstlenen siteler de mevcuttur. Ağlama duvarına dua göndermeye aracılık eden bir web sitesi olarak jerusalemwesternwall.com örnek gösterilebilir. İnternet üzerinden yaygın olarak gerçekleştirilen bir başka ritüel de sanal mekan ziyaretleridir.

Son yıllarda internetle birlikte görsel işitsel ve üç boyutlu teknolojilerin de gelişmesiyle, kutsal mekanlar sanal ortama taşınmıştır. Bunun sonucunda semavi dinlerden paganlara kadar birçok grup bu uygulamaları tecrübe etme imkanı bulmuştur. Fiziksel veyahut başka nedenler ile kutsal mekanları ziyaret etme imkanı olmayan bireyler, bu şekilde hem kendi inançları doğrultusunda kutsal gördüğü mekanları hem de diğer inanç sistemlerinin kutsal mekanlarını tanıma imkanı bulmaktadırlar. Öyle ki artık yer-yüzünde orijinal halinde bulunmayan tahrip görmüş, yıkılmış, yok olmuş bazı mekanlar bile bu şekilde sanal ortamda ziyaretçilerine kapılarını aralayabilmektedir. Netice itibarıyla sanal ritüellerin, bireylerin günlük hayattaki ibadetlerinin yerini tam manasıyla karşılamasa da onların birtakım manevi ihtiyaçlarına cevap verdiği ve taraflarca kullanıldığı ortadadır.

İletişim teknolojilerinin sosyal hayatın hemen her alanında aktif olarak kullanılmasıyla birlikte, internette varlığını gösteremeyen grupların sosyal hayattaki varlığı tartışmalı hale gelmiştir. Bu sebeple kurum ve organizasyonların sanal ortama ağırlık verdiği gözlemlenmektedir. Dini kurum ve gruplar internet ortamında milyonlarca site üzerinden yayınlarını yapmakta ve propagandalarını sürdürmektedir. Müellif araştırma konusu kapsamındaki örneklemelerini bu siteler arasından özenle seçmiş ve araştırmasını yürütme çabasına girmiştir. Ancak müellifin seçtiği örneklemelerin diğer siteleri tam manasıyla temsil edip edemediği konusu tartışmaya konu olabilir. Zira örneklem olarak kullanılan web siteleri ile diğer milyonlarca site, elbette amaç ve muhteva bakımından tam anlamıyla bir bütünlük arz etmeyebilir. Fakat bu web siteleri arasından belirli kriterler baz alınarak seçilen üç web sitesinin analiz sonuçları, dinlerin internet ortamını nasıl etkin bir şekilde kullanabileceklerini ve bu yeni iletişim ortamının dinlere sunabileceği imkanları göstermesi açısından önemli bulguları ortaya çıkarmıştır.

Özetle söylemek gerekirse din olgusunun sanal ortama taşınması, dinlerin web siteleri veya sanal dini cemaatler yoluyla yeni iletişim ortamında varlıklarını devam ettirmesini sağlamıştır. Sanal ritüeller yoluyla da bir kısım dini aktiviteler internet ortamına transfer olmuştur. Bu durum din olgusunun yeni anlamlar kazanmasını sağlamış ve dinin ne gibi değişim ve dönüşümler yaşayabileceği sorusunu akıllara getirmiştir. İnternet ortamıyla elde edilen bu imkân, kaynaklarla ilgili güvenilirlik problemini de beraberinde getirmiştir. Yine sanal ortamlarda icra edilmeye çalışılan dini ritüeller, “inanılan din, yaşanılan din, gösterilen din” gibi yeni kavramları da yeniden yorumlanmaya muhtaç hale getirmiştir. Mehmet Haberli’nin *Sanal Din* adlı çalışması doğrudan bu tür sorulara cevap aramasa da bu nevi soruları cevaplamak için yapılacak çalışmalara önemli bir basamak işlevi görecektir.